

MEKANIN İZDÜŞÜMÜNDE ‘TOPLUMSAL CİNSİYET’: SULUKULE MAHALLESİ VE ROMANLAR

Sevgi UÇAN ÇUBUKÇU*

“Batı uygarlığı beden haysiyetine ve insan bedenlerinin çeşitliliğine hürmet etmekte hep zorlanmıştır; ben bedenle ilgili bu zorlukların mimaride, şehir tasarımında ve planlama pratiğinde nasıl ifade edilmiş olduğunu anlamaya çalıştım.”

Richard Sennett, Ten ve Taş.

Özet

Bu makalede, Sulukule olarak bilinen, Neslişah ve Hatice Sultan Mahallesi’nde, kentsel dönüşüm planları çerçevesinde gerçekleştirilen yerinden edilme süreci toplumsal cinsiyet değişkeni temelinde Romanlar üzerindeki etkileri incelenecektir. Bu analiz, Sulukule’li Romanların toplumsal cinsiyet rol, ilişki ve işbölümlerini anlamak üzere yapmış olduğum saha çalışmasından elde ettiğim veriler ışığında yapılacaktır. Söz konusu saha çalışmasında toplumsal cinsiyet rol ve pratiklerinin nasıl yaşandığı ve yeniden nasıl üretildiği sorusu araştırılırken kullanılan yöntem, hakikate yakın bilgiye ulaşma kaygısından hareketle, tanıma ve anlama odaklı, ilişkisel ve diyalojik nitelikteydi. Bu süreçte Sulukule’li Romanların patriarkal ilişkilerinin, kendine özgü tezahürleri içerdiği gözlenirken, özel alan/kamusal alan, şiddet, cinsiyete göre farklılaşan işler, mekanla ilişki gibi konular incelenmeye çalışıldı. Bununla birlikte mekanın fiziksel ve toplumsal örgütlenmesinin cinsiyet bağlamında analizinin, Sulukule örneğinde farklı yönleri ortaya konmaya çalışıldı. Zira, Sulukule Mahallesi’nin merkezi konumu (mekansal) ile Sulukule sakinlerinin merkez-dışı konumu (dışlanan) arasındaki paradoksal ilişki yersizleştirme ya da soylulaştırma olarak tarif edilen sürecin farklı boyutlarını ortaya koymakta. Sulukule’li Romanların, tarihsel ve toplumsal dışlanmışlığın bir örneği olarak, siyasal ve kamusal alanda ne kadar var oldukları ya da olmadıkları veya hangi mekanizma ve araçları kullanarak var olmaya çalıştıkları gibi sorular, temel yurttaşlık haklarından büyük ölçüde yoksun olma/bırakılma durumları, patriarkal yapı ile iç içe geçen boyutları ile incelendi.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Roman (Çingene), Sulukule, Yersizleştirme

*.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi,
sevgiucan@istanbul.edu.tr

“Gender” Under the Projection of the Space: The Case of Sulukule and Romani People Abstract

This article is upon the effects of Urban Renewal Plan and process of moving people from their houses in Neslişah and Hatica Sultan districts which are known as Sulukule on the basis of gender. The data of the analysis is obtained by my field study to understand the roles, relations and work sharing process of the gender. During the field study on how gender effects on roles in the society and its practises, the procedure focused on the description and meaning, and has relationally and dialogic properties. In this process, it is found that the patriarchal relations of Romani people have its own characteristics. Also the private/public spaces, violence, jobs based on gender and the relationship with the space tries to be studied. Nevertheless, analysis of the physical and social organization of the location in the gender context has been tried to be shown in different aspects with the Sulukule example. Because, paradoxical relationship between the central (spatial) position of the Sulukule District and Sulukule residents out of center position (exclusion) reveals the different aspects of the process described as dislocation and gentrification. Questions like how much place do Sulukule Romanies take or do not take within the political and public area or which tools or mechanisms they use to survive, the conditions of them having mostly deprived of their basic civil rights are analyzed within the framework of patriarchal structure.

Keywords :Gender, Roma (Gypsy), Sulukule, Gentrification

GİRİŞ Sulukule’de Bilimsel Çalışma Yapmak!

Sulukule’yle ilgili bir gazete haberinden yola çıkarak Sulukule üzerine çalışmaya karar verdik. Semra Somersan ve Süheyla Kırca Schoreder ile birlikte.¹ Gazetede ki haber, İstanbul’un en merkezi ve en eski yerleşim bölgelerinden Fatih-Edirnekapı arasında bulunan Sulukule’nin boşaltılarak, yıkılacağına ilişkindi. Sulukule, daha çok mahallenin Roman² sakinlerinin 5-6 yıl öncesine kadar evlerinde gerçekleştirdikleri yemekli, müzikli ve danslı eğlence kültürüyle bilinen, özel bir yerd. Bu haberde iki nokta dikkatimizi çekti: Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze kadar varlığını sürdüren (artık değil!) bir bölgenin,

¹ Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi; Doç. Dr. Semra Somersan, Bilgi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü; Doç. Dr. Süheyla Kırca Schroder, Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

² Bu çalışmada ‘çingene’(gypsy) ifadesi hem, toplumsal hafızamızda içerdiği negatif çağrışımlar nedeniyle, hem de kendilerinin de bundan hoşnut olmadıklarını ifade etmelerinden dolayı kullanılmadı. Onun yerine, hem Avrupa’lı hem de Türkiye’li Romanların da kendi kimliklerini tanımlarken kullandıkları ‘Roman’ (Roma) kelimesini tercih ettim. Romanların farklı coğrafyalarda çok çeşitli adlandırılmaları da geldikleri ve gittikleri yerlere göre değişiyor: Gpsy, Zingari, Rom, Roman, Çingene, Abdal, Kıpti, Elekçi, Sepetçi vb. Mustafa Aksu’nun, kültürel ve sınıfsal konumu görece iyi bir insan olarak, uzun yıllar bürokraside çalıştıktan sonra, emekliliği döneminde yazdığı kitabının adını ‘Türkiye’de Çingene Olmak’ koymasının ironik bir anlam taşıyor. Yazar, yaşamı boyunca gizlediği Roman kimliğini itiraf ettiği bu metninde, tam da çingene olmanın ayrımcılığa uğramaya mecbur olmak demek olduğu gerçeğini anlatıyor. Aksu, Mustafa, *Türkiye’de Çingene Olmak*, Ozan Yayıncılık, Kasım 2003, İstanbul. Romanların farklı dillerde farklı adlarına dair bilgi için bkz. Alpmann, Nazım, *Trakya Çingeneleri, Sınırdan Yaşayanlar*, Bileşim Yayınları:51, İstanbul 2004, s. 3-4.

tarihsel ve kültürel mirasının, orada yüzyıllardır ikamet eden gerçek sahiplerinin yaşam ve eğlence kültüründen ayrı düşünülemez olması; Ve Sulukule Romanlarının doğrudan yaşama koşullarının ve olanaklarının yok edilmesine dair duyduğumuz kaygı ve merak idi.

Bu merakla, daha sonra adının, Hatice Sultan Mahallesi ve Neslişah Mahallesi olarak değiştirildiğini bildiğimiz Sulukule Mahallesi ve sakinleri üzerine bir araştırma yapmaya karar verdik. Belki de bir süre sonra böylesi toplumsal, kültürel ve mekansal bir kültürün yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakılacağını hissetmiştik. Mahalleye gidip gelmeye başladıktan uzunca bir süre sonra neye bakacağımıza karar vermemiştik hala. Sadece merak ediyor ve anlamaya çalışıyorduk. Aradan bir süre geçtikten sonra, her birimiz kendi akademik disiplini içinden sorularımızı sormaya başlamıştık artık.

Bu anlama sürecinde, benim için Sulukuleli Romanların kendilerine özgü nitelikler taşıyan toplumsal cinsiyet rollerinin, kodlarının nasıl yaşandığı ve yeniden üretildiği sorusu önem kazandı; ancak örneğimiz Sulukule ve Romanlar olduğundan çalışmanın eksenini toplumsal ve tarihsel dışlanmayla şekillenen bir toplumsal cinsiyet analizine dönüştü. Üstelik çalışmanın yapılmakta olduğu dönemde tam da yeni bir yerinden edilme sürecinin yaşanması araştırmanın sorusunu belirleyici bir dinamik oluşturuyordu.

Araştırmayı yaparken görüşmeleri nasıl yapacağıma karar vermeden önce, uzun bir süre mahalle sakinleri ile tanışmamız, birbirimize güvenmemiz gerekti. Araştırma sürecinin başlangıcı olabilecek bu safhada birkaç noktanın önemli olduğu ortaya çıktı: İlk olarak, başlangıçta hazırlamış olduğum çok sayıda sorunun ve belirlediğim sohbet konularının, aslında kendime ait öğrenilmiş bilgilerden yola çıkarak, kendi dilimde, kendi referanslarımla, hatta önyargılarımla hazırlanmış olduğuydu. Bu nedenle, temel meselesi anlamak olan bir araştırma için daha baştan sorunlu bir yaklaşım idi.

Sulukule Romanlarının kendi referanslarını, kendi kodlarını ve kültürünü anlamaya çalışırken çok yabancı ve uzak sorularla elbette hazırlamış olduklarım. Tabii ki bu mesele her alan araştırması için benzer bir eksikliği içinde taşıma potansiyeline sahipti.³ Benim niyet ettiğim çalışma için özellikle eksik kalma tehlikesi vardı; Zira,

³ Zira bilimsel araştırmaya dair süregelen yöntem çalışmaları çok farklı yaklaşımlarla yapılabilir ve her bir çalışma da kendi sorusu kapsamında hakikatin bilgisine dair ipuçları toplayabilir; metodolojiyle çok farklı yaklaşımlar ve disiplinler içinde geliştirilmiş olan ve hala da geliştirilmekte olan çok geniş bir literatür mevcut. Özellikle feminist eleştirinin akademik çalışmalarda geliştirdiği yeni yaklaşımlar, baskıya ve dışlanmaya maruz kalan toplumsal grupların gerçeğine (ötekinin bilgisine) dair yapılan sosyoloji, kültür, kent, siyaset bilimi vb. alanlarda hakim araştırma yöntemlerinden çok farklı dil, araç ve mekanizmalar ortaya koydu. Temel bir çalışma olarak bkz. Stanley, Liz and Wise, Sue, "Method, methodology and epistemology in feminist research process", (Ed.) Stanley, Liz, Research, *Theory and Epistemology in Feminist Praxis*, Routledge, Newyork, 1990. Ayrıca, feminist araştırma sürecinde, özellikle dildeki ötekileştirme kodlarına dair önemli birkaç makale olarak bkz. Suleri, Sara, "Women Skin Deep: Feminism and The PostColonial Condition", s. 273-

hem araştırma konumun –toplumsal cinsiyet rolleri ve pratikleri- özel olarak zorluklar içermesi, hem de bu analizlere dair veri toplayacağımız alanın Sulukule Romanları gibi kendine özgü dinamikleri, dili, kodları, ilişki pratikleri, ritüelleri olan bir alan olması “anlama” kaygısı olan bir çalışmanın zorluklarını oluşturan bir özellik içeriyordu. Ayrıca, sohbet değil de, soru-cevap formunda yapılacak görüşmelerin, bir o kadar da gerçeğin bilgisi ve deneyimlerine erişmede teknik olarak da yetersizlikler taşıyordu.⁴ İki önemli nedeni vardı bunun: Soru-cevap tarzı diyalog, bir yandan onların kendi düşünce akışını bozuyor ve çağrışımlarını engelliyordu; dahası, uzaktan ve dışarıdan bakıldığını hissetmek, içten bir diyalogla kendilerini ifade etmelerini engelliyordu. Anında kendilerini kapatıyorlar ya da hiç de gerçekliklerine denk düşmeyen anlatılarda bulunuyorlardı ve çoğu zaman bunu hissedemeyebiliyorduk üstelik. Örneğin, görüşme yaptığımız kişi uzun konuşuyor olabiliyor, bir çok şeye cevap veriyormuş gibi görünebiliyordu. Anlatılarının doğru ya da gerçek olup olmadığının ötesinde, gerçekliklerinden söz ettikleri durumlarda bile, söyledikleri değil söylemediklerinin önemli olduğu anlaşılıyordu. Yani, saklı kalanların.⁵

Araştırmanın ilk aylarında yaşadığım bu deneyimler, yani deneme yanılma metoduyla çalışmak, araştırmanın asıl yönteminin nasıl olacağını da kendiliğinden ortaya çıkardı. Çalışmanın hakikate yakınlığı, doğru bilgi, tanıma ve anlama süreci, daha ilişkisel ve diyalojik (karşılıklı anlama) bir yöntemle mümkün idi bana göre. Esasen bu nokta, tam da kadın çalışmalarının, hakim pozitivist bilimsel araştırma süreçlerine (araç/yöntem ve konularına) dair getirdiği eleştiriydi: Yok sayılan, önemsizleştirilen, değersiz kılınan yani ötekileştirilen konuların, aynı yöntem, aynı dil, aynı araç ve kodların kullanılmasıyla ortaya çıkarılması kaygısının, varolanı yeniden ürettiğine yönelik idi. Oysa, araştırmacının kendi referanslarının, kültürel kodlarının, pratiklerinin ve algılarının ötesinde bir anlama, açıklama çabası, hakikatin bilgisine erişimde neredeyse zorunlu bir yaklaşım olarak beliriyordu. Üstelik çalışılan konu, zaten dütemadiyen dışlanma, yok sayılma ve ayrımcılığa uğrayan toplumsal gruplara dair olunca bu bilimsel ve etik kaygı daha da önemli hale gelmekteydi. Çünkü hegemonik kültür, dil, kod ve pratikler içinde kalınarak yapılan çalışma, tarihsel miras olarak süregelen “yok sayma, bastırma, ezme” tehlikesini yeniden üreten bir risk taşımakta. Elbette bu riski, tamamen ortadan kaldırmaktan söz edemeyiz; ancak şunu vurgulamak mümkün: Ötekileştirmenin

280; Katrak, Ketu H., “Decolonizing Culture: Toward a Theory for Post-colonial Women’s Texts”, s.255-258; Mohanty, Chandra Talpade, “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and colonial Discourses”, s.259-263; Minh-ha, Trinh T., “Writing Postcoloniality and Feminism”, s.264-269 (Ed.) Asheroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen, *The Post Colonial Reader*, Routledge, London and New York, London 1999,

⁴ Elbette bu araştırma tekniklerinin, araştırma sorusunun niteliği ya da araştırma sahasının ölçeğiyle ilgili çok çeşitli metodolojik tartışmaları da içerdiğini hatırlamak gerekir.

⁵ Bu durum, tarihsel olarak dışlanmış, ayrımcılığa uğramış, ikincilleştirilmiş olan bütün toplumsal gruplar için benzer bir nitelik taşıyordu; varoluşsal bir tehdit algısı yaratarak, duyarlılıklar ve savunma mekanizmalarının içselleştirilerek doğallaştırılmasına ve güçlenmesine yol açtığı bilinmektedir.

içerdiği önyargılı kodların farkında olmak ya da bir araştırmacı olarak bunlarla yüzleşmek, benim için bu çalışmada bizzat izleme imkanı bulduğum en önemli sonuçlardan biridir.

Çalışmanın ilerleyen zamanlarında, araştırmanın asıl yöntemi ortaya çıktı: Sulukuleli Romanların kadınlık ve erkeklik rollerini anlamak üzere oluşturduğum kavramsallaştırma ya da kategorilerden yola çıkarak, derinlemesine görüşme, sohbet ve sözlü tarih yöntemlerini kullandım. Bu yöntemle veri toplama, gözlem yapma ve bulguları sınıflandırarak analiz ederken, araştırmacı olarak kendimi “ötekileştirme” paradoksuna karşı, hem daha içeride, hem de dışarıda hissetmem ve konumlandırmam mümkün oldu.⁶

Romanlar ve Sulukule: Kısa Bir Tarih

Resmi adı Hatice Neslişah Sultan Mahallesi olan Sulukule,⁷ İstanbul’un tarihi ve kültürel dokusunda merkezi önemi olan mekanlardan biri; Topkapı ve Edirnekapı arasındaki surların hemen içinde yer alan bu mahalle yaklaşık beş yüzyıldan bu yana Romanların yaşadıkları bir bölge. Roman tarihi üzerine yapılan araştırmalara göre, Sulukule’nin, Hindistan örneği dışında, Romanların yerleşik olarak yaşadıkları en eski alan olduğu belirtiliyor. Pek çok kaynak, Romanların Sulukule’de 11. yüzyıldan bu yana yaşamakta olduğunu ileri sürmektedir.⁸ Örneğin Romanlara dair ilk

⁶ Kartopu yöntemiyle görüşmelerin yapıldığı bu çalışmada, farklı yaşlarda, 17’si kadın, 7’si erkek olan toplam 24 kişiyle görüşüldü. Derinlemesine sohbetler niteliğinde gerçekleşen görüşmelerde, hem aynı aileden kadın, erkek ve çocuklarla, hem de farklı ailelerden olanlarla görüşüldü. Aynı aileden kayınvalide, kayınpeder, gelin, damat ya da torun örneklerinin olması, aynı ilişki ağı içindeki rol dağılımına ve algılarına ilişkin veriler elde edilmesine olanak tanıdı. Görüşme yapılan Romanların hemen hepsi, Sulukule doğumlu ve anne babaları da Sulukule’de yaşamış olan aileler. Birkaç aile, bir ara Bursa’ya göçetmiş, ailenin bir kısmı orada kalmış, kendileri yeniden Sulukule’ye gelmişler; Bir kısmı da Çanakkale’den 60-70 yıl önce Sulukule’ye göç ettiklerini ifade ettiler. Ancak önemli bir bölümü, birkaç kuşak önce Arnavutluk, Bulgaristan gibi ülkelerden Osmanlı Devleti döneminde bu bölgeye yerleştiklerini vurguladılar. Zira bununla gurur duyuyorlar. Dolayısıyla, görüşülen ailelerin büyük çoğunluğu farklı zamanlarda göç etmiş olmalarına rağmen, Sulukule’nin bilinen kültürünün içinde doğmuş ve onun taşıyıcısı olmaya çalışan Romanlar olduğu söylenebilir. Benzer bir veriye, Fatih Belediyesi’nin yaptırmış olduğu bir başka saha araştırmasının verilerinde de görmek mümkün; bkz. Tuna, Korkut; Şatıroğlu Aysen; Çağlayandereli, Mustafa, “Neslişah Mahallesi: Toplumsal Yapı Araştırması”, *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr, s.159.

⁷ Sulukule ve sakinleri üzerine olumsuz atıflara cevap veren Osman Cemal Kaygılı, şöyle ifade ediyor mahalleye neden Sulukule adının verildiğini: “Bazıları Sulukule’ye ne için bu isim verildiğini soruyorlar; onu da söyleyeyim: Esasen kale dibinde bulunan bu mvkideki yüksek kale burçlarından birinin dibinden yaz kış bir su akar ve bu su Bayrampaşa kırlarından gelerek, Sulukule, Yenibahçe tarikiyle Aksaray’a kadar gelip oradan Marmara’ya dökülür. İşte bunun için oraya “Sulukule” denir.” Kaygılı, Osman Cemal, “Köşe Bucak İstanbul”, *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr, s.27

⁸ Altınöz, İsmail, “XVI: Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler”, *Yeryüzünün Yabancıları, Çingeneler*, (Haz.) Kolukıncı, Suat, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2007, s. 13-28

kapsamlı çalışmalardan olan Ganj'dan Thames'e göç eden Romanları (kitapta çingene olarak ifade ediliyor) incelediği kitabında, Donald Kenrick, esasen Hint kökenli olan Romanların Doğudan Batıya doğru uzanan göç serüvenlerini anlatırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1050 yılına ait kayıtlarında rastlandığını şöyle aktarıyor. “1050 yılı dolayında Konstantinapolis'te yaşamış Atsinganos'lara ilişkin betimlemeler konusunda ise daha emin olabiliyoruz: Veterinerlik yapan bazı çingeneler vardı ve hayvan hastalıklarının tedavisinde ünlenmişlerdi. Saray bahçelerinin vahşi aslanlardan temizlenmesinde imparatora yardımcı olmayı başarmışlardı...”⁹ Ayrıca, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserine dayanarak yaptığı çalışmada, Altınöz, İstanbul'da yerleşik olan Romanların, şehrin Türkler tarafından fethinden önce yerleştirildiklerini vurguluyor. Buna göre, Fatih Sultan Mehmed'in Balat şehrinden getirdiği Romanları, Balat mahallesine yerleştirdiğini; İstanbul ve Rumeli'nin daha öncesinden beri Romanlar için önemli bir yerleşim bölgesi olduğunu vurguluyor. Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, 1477 yılında yapılan nüfus sayımında, İstanbul'un toplam 16.327 olan nüfusunun 31'nin Roman (çingene olarak geçiyor) olduğu görülüyor.¹⁰

O dönemde, İstanbul'daki Romanların Sulukule, Ayvansaray, Üsküdar ve Kasımpaşa gibi semtlere yerleştirildikleri belirtiliyor. Buna göre, İstanbul surlarının dibinde yaşayan Romanlar, özellikle Edirnekapı ve Sulukule'de bulunanların yerleşmekten çok konaklamayı tercih ettikleri vurgulanıyor.¹¹

Çok yakın ve çok uzak!

Sulukuleli Romanlar için Sur-içi ve Sur-dışı tarihsel ve yaşamsal olarak farklı çağrışımlar içeriyor: Sur-içini, yerleşik oldukları *kışlık* mekan olarak kullanan Romanların, Sur-dışını ise, çadırlarını kurdukları, bahçelerinde mevsimlik sebzelelerini yetiştirdikleri *yazlık* mekan olarak kullandıkları anlatılıyor.¹² 17.yüzyıldan itibaren, Sulukuleli Romanların, müzik ve danslarıyla oluşturdukları 'Eğlence Evleri' kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli eğlence sektörü olduğu belirtilmekte.¹³ 19. yüzyılda Osmanlı eğlence sektörünün bizatihi kendisini

⁹ Kenrick, Donald, *Çingeneler, Ganj'dan Thames'e*, Çev. Bahar Tırmakçı, Homer Kitabevi,, İstanbul 2006, s.51.

¹⁰ Aynı yerde

¹¹ Mantran, Robert, *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi ve Toplumsal Tarih Denemesi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s.62-63'den aktaran, Altınöz, İsmail, “Osmanlı Döneminde İstanbul Çingeneleri” *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr, s.121.

¹² Mahallede birkaç kuşak boyunca yerleşik olan Romanların anlattıklarına göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Romanlar savaşlarda yardım etmeleri için sur içine alınmış, barış zamanlarında sur dışındaki mekanlarında yaşarlarmış. *Mahalle sakinlerinden, Şükrü Pündük ve kayınpederi Ali Bey'le yapılan görüşme*, Mart 2006, Sulukule Mahallesi, İstanbul.

¹³ Sulukuleli Romanların, dünya fuarlarına katılan Osmanlı Takımı'nın bir parçası olarak temsil edilmesi planlanmasına rağmen, Sultan Abdülhamit'in itirazıyla bu gerçekleştirilememiş olduğu belirtilmekte. Bkz. Mars, Adrian, *The Gypsy Diaspora: Ethnicity, Migration, and Identity*, İstanbul, Consulate General Sweden in İstanbul and International Romani Studies Network, 2006. Bir diğer anlatıya göre, Konya'dan 250 yıl önce

oluşturan Sulukule Eğlence Evleri'nin, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam ettiği bilinmekte. 1990'ların başına kadar devam eden bu ritüel, Akçura'ya göre, “*dinle-ye-iç-seyret*”, biçiminde gerçekleşiyordu.¹⁴ Ancak Cumhuriyet sonrasında, siyasal iklimin sertleştiği, gerilimin arttığı dönemlerde, Sulukule Mahallesi'ne de baskınların arttığı belirtiliyor. Nitekim 1950'den 2006 yılı sonrasındaki yıkıma kadar, Sulukule'nin iki yıkıma daha uğradığı belirtiliyor. İlk yıkım kararı, 1950 sonlarında Demokrat Parti yönetiminde alınıyor; daha sonra CHP'li Belediye yönetiminde (Belediye Başkanı, Haşim İşcan) Vatan ve Millet caddelerinin yapımı sırasında yıkım gerçekleşiyor. İkinci yıkım ise, 1960 sonlarında bazı eğlence evleri ile ailelerin yaşadığı evlerden bazıları yıkılıyordu. Bu yıkım sırasında, mezarlıklarının bir bölümü ve yazları yaşadıkları alanlar da yok oluyordu. Mahalle sakinlerinin iyi para kazanmış olanları başka semtlere yerleşmiş, ama imkanı olmayanlar akraba yanında yaşamaya devam etmiş.

Tarihin ve Mekanın Tahribatı: ‘Kirlilikten Arınma’

Son yıkım boşaltma kararının alındığı, 2006'dan sonra yaşananlar ise, Sulukule'nin tarihe kavuşmasına yol açan bir nitelik taşımakta. Ancak bundan da önce 1992'de alınmış olan Eğlence Evleri'nin yasaklanmasıyla ilgili karar, Sulukuleli Romanlar için sadece fiziksel anlamda bir mekan kaybı değil, gerçek bir yaşam alanı kaybına neden oluyordu: İşsiz kalan Romanların şanslı olanları müzik endüstrisi içinde yer edinebiliyor, ya da seyyar satıcılık, işportacılık yapıyor, ama çoğu işsiz kalıyordu. David Harvey'in, coğrafi ve sosyolojik yaklaşımların mekan algısını birleştirdiği bir kavramla açıklarsak, Sulukuleli Romanlar için, sözkonusu yıkım, hakiki bir ‘toplumsal mekan’¹⁵ kaybı anlamına gelmekteydi. Böylelikle yüzyıllarca, kendi mekanında kendine özgü Sulukule kültürünü üreterek tarihsel ve toplumsal değer yaratan Sulukule Mekanı, gecekondü örneğine benzer biçimde, önce “*kendi işini kendi kendine görme yanlısaması*” içine terk ediliyordu¹⁶; Toplumsal belleğinde dışlanmışlığı¹⁷ içselleştiren Roman toplumu bu kabullenişle, Sulukule'de kendi eğlence kültürünü sürdürmeye çalışırken, 1960'lardan sonra gerçekleşen yıkımlar ve 80'li, 90'lı yıllarda artan baskılarla, Sulukule artık ‘suç, hastalık ve ahlaksızlık yerleri’ gibi görülmeye başlandı. Sosyolojik ve kültürelci yaklaşımlar, bu yıkımları, esasen kentsel mekanın merkezinde gerçekleşen kendi haline terkedilmişliğin bir sonucu ‘kirlilikten arınma faaliyeti, olarak açıklamaktadır.¹⁸ Orta ve orta üst

göç eden Romanlar, çalgıcılığı getirmiş Sulukule'ye. Bkz. Alpman, Nazım, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 1993, s.11

¹⁴ Akçura, Gökhan, “Sulukule kültürünün tarihi ve geleceği”, *Yeni Mimar*, 13 Nisan 2007, <http://www.yenimimar.com>

¹⁵ Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yayınları, Mart 2003, İstanbul, s.32.

¹⁶ Davies, Mike, *Gecekondü Gezegeni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s.93.

¹⁷ Toplumsal olarak dışlama kavramı, birey ve toplumsal grupların, içinde buldukları toplumsal kaynaklardan, toplumun diğer kesimleriyle olan sosyal bağlar kurmaktan yoksun bırakılmaları süreci olarak anlatılmaktadır. Marshall, G., *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.150

¹⁸ Yoksulluğun devletin ve toplumun yeniden yapılandırılması süreçlerinde, kapitalist küreselleşmenin bir diğer yüzü olarak işlevselleştirilmesine dair bir çalışma için bkz. Erdoğan, Necmi, “Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”(Der.) Erdoğan, Necmi, *Yoksulluğun Halleri*, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002..

sınıfların 80'lerden sonra aynı gerekçeyle, merkezden çevreye doğru izole, temiz ve muhafazalı mekanlar inşa etme eyleminin, 2000'li yıllarda aynı gerekçeyle yön değiştirdiği gözlenmektedir. Ancak bu yaklaşımlar kentsel mekanların yeniden düzenlenmesinin dinamiklerini bütün boyutlarıyla kavramamızda önemli eksiklikleri içermektedir: Bunlardan biri, mekanın düzenlenmesinde itici bir faktör olarak ele alınan konuların ya da özne kabul edilen grupların, zaten hegemonik alanın içinde varolan ve hareket edebilen gruplar ve onların ihtiyaçlarının olması. Bu fotoğrafın içinde, toplumun dışına itilmiş ya da ekonomik, etnik, toplumsal cinsiyet vb. ayrımcılıklarına uğrayan toplumsal grupların varlığı ve ihtiyaçları yer almıyor oluşu.¹⁹

Oysa ki zorla yerinden edilmelerin maruz bıraktıkları ve sonuçları kentsel mekanların yeniden inşa süreçlerini niteliksel olarak doğrudan etkileyici bir önem taşıyor. Söz konusu kuram ve açıklamaların, bir diğer eksikliği de kentsel mekanın radikal biçimde yeniden inşasını gerekli kılan koşullarını incelerken, bu sürecin zorunlu bir yönelim/sonuç olarak görmesindeki teknik yaklaşım olduğu söylenebilir. Örneğin, Laleli ve Arnavutköy semtleri üzerinden kentin dönüşümünü incelediği makalesinde, Keyder, 1980'li yıllarda İstanbul'un, 'insan, para, mal ve simge akışlarının' yoğunlaşmasının derinden hissedildiği bir şehir olduğunu vurgularken, biryandan süreci anlamamıza ışık tutar, diğer yandan bu sürecin tek ve mutlak gerçeklik gibi algılanmasına yol açar.²⁰ Böyle bakıldığında toplumun bütün kesimlerini ve ihtiyaçlarını dikkate alan bir yaklaşımla geliştirilen yeni bir 'toplumsal mekan'²¹ ihtiyacı Sulukule örneğinde daha da hayati bir anlam taşır.

Üçüncü bir yıkım süreci olarak, 2006 yılından sonra gündeme gelen 'kentsel dönüşüm planı' çerçevesinde *İstanbul'un küresel kent olması*²² savları ile de desteklenen ve meşrulaştırılan mekansal değişimlerin daha öncekilerden farklı bir boyut taşıdığı görülmekte. Londra, Budapeşte, Mexico City, Tokyo, New York, İstanbul gibi metropollerde kurulmaya çalışılan yeni küresel kent düzenlerinin, içerdiği toplumsal adaletsizlikler, eşitsizlikler, yeniden düzenlenen sermaye ilişkileri ve ağırları çerçevesinde yürütülen tartışmalar, özellikle sosyoloji disiplini içinde çok zengin bir literatür içermektedir.²³

Kentsel alanların sahiplenilerek yeniden düzenlenmesine ilişkin tartışmaların 1960'lı yıllarda Londra üzerinden gerçekleştiği biliniyor. Buna göre, soylulaştırma süreçleri farklı deneyimler içermekte. Bir yaklaşıma ve deneyime göre, sözkonusu mekansal

¹⁹ Üstündağ, Nazan, "Ehlileştirilmiş Yoksulluğumuz, Millileştirilmiş Yolsuzluğumuz: Bir Esenyurt Hikayesi", *Cogito, Yeni İstanbul*, 130-131.

²⁰ Keyder, Çağlar, "İki Semtin Hikayesi", (Der.) Keyder, Çağlar, *İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s.220.

²¹ Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yayınları, Mart 2003, İstanbul, s.93-113.

²² Küresel kent kavramı için bkz. Sassen, Saskia, *The Global City*, Princeton Univ. Press, Princeton, 1991.

²³ Bu yazının yayınlanacağı SBF Dergisi'nde soylulaştırma (gentrification) kavramı ve sürecini farklı boyutlarıyla tartışan oldukça açıklayıcı yazılar mevcut.

dönüşüm ve soylulaştırma toplumun bütününe katıldığı kolektif toplumsal eylemle gerçekleşiyor ki bunun en önemli örneklerinden birinin Londra deneyimi olduğu gösteriliyor. Küçük arsalar içine inşa edilmiş olan Viktoryan tipi evlerin sahipleri ya da küçük girişimcilerin satın alması yoluyla restore edildiği belirtiliyor. Bir diğer deneyim ve yaklaşımın ise, sermaye odaklı gerçekleşen soylulaştırma süreçleri olduğu vurgulanmakta. Sermayenin ihtiyaçlarına dönük kentsel yenilenme girişimleri ise, Londra örneğinde daha çok ritim ve tersanelerde gerçekleşiyor.²⁴

Bu dönüşümlerin derinleştiği adaletsizlik ve eşitsizliklere ve yaratılan tahribata dair önemli bir işlev gören ‘yersizleştirme’ ya da ‘soylulaştırma²⁵’ kavramı Sulukule’nin boşaltılması ve yıkılması örneğinde oldukça açıklayıcı bir işlev taşıyor. Zira, Sulukule’nin tarihsel, kültürel, toplumsal dokusunda ve mirasında geri dönüşü olmayan tahribatları içeren bir soylulaştırma süreci olduğu görülmektedir. Üstelik soylulaştırma tartışmalarının en yakıcı boyutu olan, yersizleştirme/yurtsuzlaştırma anlamında da Sulukuleli Romanların yaşadıkları özel bir öneme sahip.²⁶ Soylulaştırma sürecine diğer tarafından bakmaya imkan veren yersizleştirme, Atkinson’un da belirttiği gibi tam bir mekanın sınıfsal el değiştirmesine işaret ediyor.²⁷ Bu dönüşüm Sulukule örneğinde Romanların bu mekandan dışlanması ve mekanlarına el konması sonucu, hem kültürel hem de yaşamsal kapasitelerinin yok edilmesi sonucunu doğuruyor.²⁸ Her ne kadar bu makalenin konusu Sulukuleli Romanların uzaklaştırılması olmamakla beraber, çalışmanın asıl itici gücünü tam da bu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Sulukule mekanında şekillenen Roman

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Butler, Tim ve Robson, Garr, *The Middle Classes and the Remaking of Inner London*, Oxford, Berg Publishers, 2003, s.26.

²⁵ ‘Soylulaştırma’, ‘mutenalaştırma’, ‘yersizleştirme’, ‘zorla yerinden edilme’ ya da ‘kentsel yenilenme’ vb. farklı kavramların her biri esasen kentsel dönüşüm sürecinin farklı yönlerine vurgu yapan terimler. Örneğin, soylulaştırma dendiğinden, yeniden inşa edilen mekanın sahiplerinin etnik, sınıfsal ve kültürel el değiştirmesi anlatılırken, yersizleştirme kullanıldığında o mekanın sahibi olanlar üzerinden maruz kalınan dışlanma sürecine vurgu yapılmakta ya da kentsel yenilenme kullanıldığında, mekanın mimari dokusunda gerçekleşen değişim anlatılmaktadır. Bundan dolayı, bu metinde kavramların her biri kendi bağlamı içinde vurgu farklılıklarını ifade ederek kullanılıyor.

²⁶ Yerinden edilme olgusunu, kent merkezinin dışındaki gecekondu mahalleleri üzerinden değerlendiren, Şükrü Aslan, bunun bir ‘kentsizleştirme politikası olduğu’nun altını çizerek, korku ve dışlama anlatısının paralel gittiğini vurguluyor. Aslan Şükrü, Ekonomik, Politik ve Kültürel Açından Büyük Kentin Diğer Yüzü: Gerilim Mekanları” *Birgün Gazetesi*, 11 Mart 2007 Pazar, s.10; Korhan Gümüş de, Sulukule’nin yıkımıyla ilgili süreci ‘mutenalaştırma’ uygulamaları olarak tarif ediyor. Gümüş, Korhan, “Kışkırtma Projeleri”, *Radikal Cumartesi Eki*, 14 Ocak 2005, s.6 ; Ayrıca, yersizleştirme tartışması için bkz. Şen, Besime, “Soylulaştırma: kentin yeni bir ayrışma biçimi”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, Der. Kurtuluş, Hatice, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005.

²⁷ Atkinson, Rowland ve Bridge, Gary (Ed.), *The New Urban Colonialism: Gentrification in a Global Context*, Routledge, London, 2005.

²⁸ Sulukuleli Romanların kültürlerine ve varlıklarına yönelik bu tehdidi, mahallenin yıkımı sürecinde oluşturulan *Sulukule Çocuk Sanat Atölyesi*’nden dans eden bir grubun adını *Tahribat’ı İsyân* olarak koymalarının ironik bir anlamı var. Atölye yöneticisi Funda Oral’ın ifadesine göre, Sulukule’li çocuklar bu adı kendileri bulup koyuyorlar. Tahribat kelimesi, zihinsel çağrışımlarının bilinçaltı tezahürü ya da toplumsal gerçekliklerinin anlatımı olarak

kültürüne karakterize olan toplumsal cinsiyet dinamikleri çerçevesinde anlama çabası oluşturdu. Bu bağlamda soylulaştırma/yersizleştirme girişimlerinin Sulukuleli Romanlar için tarihsel ve toplumsal dışlanmışlık halleriyle pekişerek yarattığı etkiler/sonuçlar analiz edilmeye çalışıldı.

Sulukule Dilemması: ‘Mekanın Yokluğu’ ya da ‘Kısıtlayıcı Otantiklik’

Sulukule Mahallesinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Fatih Belediyesi tarafından ‘boşaltılarak restore edilmesi’ olarak gündeme getirilen konu, mahallenin sakinleri olan Romanlar için mekansal değişimin ötesinde bir travmaya işaret ediyordu. Tarihsel dışlanmışlık ve yok sayılmışlığa²⁹ maruz kalan Romanlar, Sulukule’de (sakinlerinin dışarıda bırakıldığı bu mekanın İstanbul’un en içeri sayılacak bir merkezinde yer alması ayrıca ironik bir durum!)³⁰ kendi içinde geliştirdikleri, sosyal, ekonomik ve kültürel dayanışmalarıyla yaşamışları birkaç yüzyıldır. Pek çok Roman aile, küçük odacıklar biçiminde birbirine eklenmiş olarak bitleştirilmiş evlerde iç içe/yan yana yaşarak, kurdukları dayanışma ilişkilerini mekansal örgütlenmelerinde de var etmişlerdi. Başka bir yere, üstelik uzak ve bilmedikleri, yabancı³¹ bir yere taşınmak, kadınlar için, erkeklere oranla çok daha katmanlı bir durum oluşturuyordu. Zira, bu yıkım, Sulukule Romanlarında ataerkil sistemin, görünenin ötesinde bir krize işaret ediyordu: Toplumsal, ekonomik ve kültürel dışlanmışlık, yerleşik Romanların, özellikle kadınların çoğunun, neredeyse mahalle dışına hiç çıkmadıkları gerçeğinde tezahür ediyor. Oysa, kentsel mekanların dönüştürülmesi tartışmalarında, bu mekanların sermaye odaklı planlar çerçevesinde, alternatif bir çözüm olarak ileri sürülen, ‘kendi işini kendi kendine görme’ nin Davis’in ifadesiyle gerçekten de bir ‘yanulsama’ olduğu Sulukule örneğinde karşımıza çıkıyor.³²

²⁹ Romanların yurttaşlık haklarının tanınmasına dönük kimi girişimlere Osmanlı İmparatorluğu döneminde rastlandığını savunan kaynaklar bulunmakta. Örneğin, Marushiakova ve Popov, “Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan reform, Romanları da etkileyerek, onları diğer Osmanlılarla daha eşit vatandaşlar haline getirmeye çabaladı...Ancak hiçbir zaman başarılı olamadı...” diye ifade ediyor. Bkz. Marushiakova, Elena and Popov, Vesselin, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hertfordshire, UK, Univ Of Hertfordshire Pres, 2001, s. 57. Aktaran Somersan, Semra, Kurca Schroder, Süheyla, Uçan Çubukçu, Sevgi, “Sulukule’nin Soylulaştırılması Süreci: yok edilen Kültür ve Mütereddit İsyancılar” yayınlanmamış yazı, İstanbul,2009, s.3 okumak yanlış olmayacaktır.

³⁰ Örneğin ben, Sulukule adını çok iyi biliyor olmama rağmen, mahalleye bu çalışma dolayısıyla ilk gittiğim gün çok büyük bir şaşkınlık yaşadım. Zira İstanbul’un önemli idari (Emniyet Müdürlüğü; Büyükşehir Belediyesi gibi) kurumlarının çok yakınında konumlandığı, kendi üniversiteme (İstanbul Üniversitesi) her gün gidip gelirken dahi çok yakınımdan geçtiğim bir mekana bu kadar uzak kalmış olmak, Romanlara ait içerilik/ dışarılık algısı ve gerçekliğine dair beni ilk düşündüren noktalar olmuştu.

³¹ Görüşme yapılan kadınların en az yarısı özellikle- daha yaşlıca olanlar- Sulukule dışında birkaç defa Haliç kıyısına ve bir-iki kere de yürüme mesafesinde olan Fatih semtine mağazalara bakmaya gittiklerini ifade ettiler.

³² Davis, Mike, *Gecekondu Gezegeni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s.93-121

Sulukule ve benzer nitelikteki pek çok mahallenin yıkımına gerekçe oluşturan bırakılmışlık, çürümüşlük ve yıkık/döküklük hali, hem mağduriyetin kendisini ifade eden bir durum, hem de kentsel dönüşümün çözüm önerisi olarak önemli bir paradoks içeriyor.³³ Bir başka ifadeyle geleneksel toplumlarda görülen içeriye dönük, kolektif yaşam pratiklerinin ve dayanışma ilişkilerinin parçalanması ve dışarıda yani, kutuplaşmış/parçalanmış toplum yapısı ve mekansal dağılımında tek başına, atomize edilerek, yoksulluğa ve yoksunluğa mahkum olma korkuları. Elbette yerlerinden uzaklaştırılmanın Sulukuleli Romanlar için alternatifi, Chambers'ın ifadesiyle, '*kısıtlayıcı bir otantiklik*' içine mahkum etmek anlamı taşımıyor.³⁴ Postkolonyal Aura: Küresel kapitalizm çağında üçüncü dünya eleştirisi adlı çalışmasında, benzer bir tartışmayı yapan Arif Dirlik de "*Otantik bir yerel kültürü yeniden olumlama çabasına giren direniş, onu üreten konjonktürleri göz ardı etmesi sebebiyle başarısızlığa mahkumdur.*"³⁵ Bu nedenle, küresel kapitalizm çağında, alternatif alanlar yaratmanın, farklı bir yerellik tasavvurunu gerekli kıldığını vurgulayan Arif Dirlik şu öneride bulunuyor. "*Günümüzde yerel, sosyal çelişkilerin çözülmesi sürecinde –"biçimleyici"- anlatıların oluşumu sürecinde tanımlanması gereken bir icad ve yapım alanıdır; tam da bugün yerelin nihai olarak küresel için bir alan olması itibarıyla*"³⁶ Bu durum, hegemonik iktidar ilişkileri baskı altına alınan, ezilen bir konumdaki Sulukule için, kendi yoksulluğu ve dışlanmışlığının mutlaklaştırılması sonucunu doğurur. Oysa ki, böylesi bir Hegelyan ikiliği sabitleyen değil, onu aşan bir imkan arayışı, her şeyden önce ataerkil sistemin kadını ezen mekanizmalarında bir kırılma yaratma potansiyeli taşır.

Doğu Avrupa Romanları üzerine çalışmaları olan Zoltan D. Barany, göçmenlik kültürüyle belirlenen kolektif hafızanın Roman kimliğinde yarattığı zayıflıkları tarif ederken tam da dışlanmanın genetik sonuçları gibi algılanan bir durumu tarif ediyor.³⁷ Benzer biçimde, Türkiye Romanları üzerine araştırmalar yapan Kolukırık, '*madunluk ve yabancılığın*' Roman kültürü ve kimliği analizlerinde kullanılabilecek en temel parametreler olduğunu belirtiyor.³⁸ Çok katmanlı bir sınıfsal, kültürel ve

³³ Yerinden edilme ve sosyal dışlanmayı, İstanbul ve Diyarbakır'da zorunlu göç mağdurları üzerinden inceleyen bir çalışma için bkz. Yüksek, Deniz, Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar, Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de", Dilek Kurban/ Deniz Yüksek/ Ayşe Betül Çelik/ Turgay Ünal/ A.Tamer Aker, *Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları, İstanbul, Haziran 2006, s.217-22

³⁴ Chambers, Iain, *Göç, Kültür, Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s.58

³⁵ Dirlik, Arif, *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, (Çev.Galip Doğduaslan) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.156

³⁶ Dirlik, Arif, *a.g.e.*, s. 157-18

³⁷ Barany, Zoltan D., "Ethnic Mobilization Without Prerequisites, The East European Gypsies", *World Politics* 54.3 (2002) 277-307, s.7.

³⁸ Kolukırık, Suat, "Madun ve Hakim:Çingene/Roman Kimliğinin Toplumsal Eleştirisi", *Yeryüzünün Yabancıları, Çingeneler*, (Haz.) Kolukırık, Suat, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.44

etnik³⁹ dışlanmışlığın bu yerinden edilmeye beraber, Roman kadınları için Roman erkeklerinden daha derin bir bilinçaltı korku ve kaygı yarattığı şüphesiz. Tam da bu nedenle, Sulukule'nin boşaltılarak yıkılacağına dair haberlerin ortalıkta dolaştığı bir dönemde, kadınların, erkeklerden çok daha duyarlı ve endişeli oldukları görülüyordu. "Söyle be ablacığım, gerçekten bizi kovacaklar mı buradan?" tarzı bilgi edinmeye dönük kaygılı sorular hep kadınlardan geliyordu, hemen hiçbir Roman erkeği sormadı ya da dillendirmedi bu konuları. Dahası oldukça yaşlı Roman kadınlarının⁴⁰ yeme-içmelerinden, çamaşırlarının yıkanmasına, sağlık sorunlarının halledilmesine (!) kadar bir dizi temel yaşamsal ihtiyaçlarının komşuları tarafından karşılandığı düşünüldüğünde, bu korkunun yaşamsal bir tehdit algısına tekabül ettiği açık.

Sulukule'de Zamanın ve Mekanın Cinsiyeti

Nam-ı diğer *Göbek Cumhuriyeti Sulukule*'deki⁴¹ yerinden edilmenin, Roman kadını üzerinden görünür olan bedensel ve yaşamsal dışlanması, süregiden bir başka gelişmeyle beraber düşünüldüğünde daha da anlamlı hale geliyor: Sosyolog Ayata, uydu kent yerleşimindeki yeni orta sınıfı incelediği makalesinde, sözkonusu sınıfsal ve mekansal farklılaşmanın temel motivasyonlarından birinin 'kirlilikten' arınma arzusu olduğunu vurguluyor.⁴² Benzer okumayı, Ayşe Öncü'nün İstanbul'daki mekan ve toplumsal kimlik simgelerini ele aldığı çalışmasında da görmek mümkün.⁴³ Buna göre, daha çok orta ve üst orta sınıfların kendisini, simgesel ve mekansal olarak İstanbul metropolünde, 'kaos'un ve 'toplumsal kirliliği'nin dışında tutma arzusu, 'temiz toplumsal ve kültürel mekan' modellerini ortaya çıkarıyor. 1990'larda hızla artan kent merkezinin kirliliğinden uzaklaşarak, kentin periferisinde 'temiz ve izole kültürel ve toplumsal mekan' (uydu kent ve siteler) inşa etme eğiliminin, 2000'li yıllarda yön değiştirdiği izleniyor. Metropolün küresel nitelikli yeniden yapılandırılması, tam da merkezin temizlenmesi olarak

³⁹ Roman kimliğinin bir etnik kimlik olup olmadığıyla ilgili tartışma için bkz. Barany, Zoltan D., "Ethnic Mobilization Without Prerequisites, The East European Gypsies", *World Politics* 54.3 (2002) 277-307, s.4

⁴⁰ İlginçtir, mahalle sakinlerinin yaşlıları, daha çok kadındı. Bunun nedenini, görüşme yaptığım Romanlar, hem erkeklerinin mevsimlik işler için başka şehirlere gidip gelmesi nedeniyle orada olmamaları ile açıklıyorlardı hem de, erkeklerin daha erken yaşlarda ölmesiyle açıklıyorlardı.

⁴¹ Sulukule sakinlerinden yaşlıca olan kadın ve erkekler, 'Ne güzel günlerdi onlar!', diye hayıflanırken, 'O zamanlar o kadar güzel dans edilirdi ki, o yüzden 'Göbek Cumhuriyeti' bile derlerdi' diye sözlü olarak ifade ettiler. Aynı bilgi Nazım Alpman'ın kitabında da bir bölüm adı olarak geçiyor: Alpman, Nazım, *Başka Dünyanın İnsanları, Çingeneler*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 1993, s.11.

⁴² Ayata, Sencer, "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı", *Kültür Fragmanları, Türkiye'de Gündelik Hayat*, (Haz.) Kandiyoti, Deniz ve Saktanber, Ayşe, Metis Yayınları, '002, İstanbul, s. 38

⁴³ Öncü, Ayşe, "İdealinizdeki Ev" Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", *Mekan, Kültür, İktidar, Küresel Kentlerde Yeni Kimlikler*, (Der.) Öncü, Ayşe ve Weyland, Petra, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.102-103

ortaya konuyor. Mutenalaştırma ya da soylulaştırma⁴⁴ olarak adlandırılan bu süreç, mekanın sahipleri için zorla yerinden edilme ya da yersizleştirme anlamına geliyor.

Modern yurttaşlık tartışmalarında sosyal eşitliğin meşru bir dayanak oluşturduğu düşünülürse,⁴⁵ Romanların durumunda, hak temelli bir varoluşa zemin oluşturacak kayıt sistemine bile dahil olmamaları yersizleştirmenin trajik boyutlarını ortaya koyuyor.

Yeni orta sınıfın metropol merkezinde yoğunlaşmış olan kirlilikten kaçışı ile küresel sermayenin ve üst orta sınıfların metropol merkezini kirlilikten arındırılması süreci, Sulukule örneğinde Roman kadını bedeninde somutlaşıyor. Zira bu sefer sermayenin ya da üst ve yeni orta sınıfın merkezde kalma ihtiyacı, küresel merkez inşası, *'kirliliğin' in merkez dışına atılmasını gerekli kılıyor.*⁴⁶ Roman erkeğinin zaten mesleki ve bedensel dolaşım imkanlarına ve sınırlı da olsa öğrenme süreçlerine (çalgı çalmak, mevsimlik işler ya da işportacılık yapmak vb.) dahil olamayan Roman kadını, hiç çıkamadığı mahallesinden, zorla terk etmeye mahkum ediliyor. Böylelikle kendini koruyan bütün mekanizma, dil ve sınırlı imkanlardan, kendi içinde inşa ettikleri dayanışma ağlarından koparılmış oluyor⁴⁷. Yaptığımız görüşmelerden, Sulukule'de geleneksel toplumlara özgü, özellikle köy tipi yerleşim birimlerinde yaşanan türden dayanışma ilişkilerinin yaşamsal bir mekanizma olduğu anlaşılıyor. Örneğin, görüşme yaptığımız bir Roman kadına, komşusunun *"sana bir aydır ödeyemediğim*

⁴⁴ Mutenalaştırma ya da soylulaştırma kavramlarının kirlilikten arınmayı içeren anlamı Sulukule örneğinde özellikle önem kazanıyor: İki nedenle, birincisi, Sulukule kültürünü ve tarihini kuran toplumun, Romanlar olması; ikinci olarak da, gerçekten de yaptığımız gözlemlerde mahalle sakinlerinin yaşadığı evlerin kötülüğü, çürümüşlüğü ve altyapı hizmetlerinin neredeyse hiç olmayışdır. Bu nedenlerle, farklı bir mekansal düzenleme ya da iyileştirme yaklaşımı, semtin sakinleri ve kültürünü kapsayan biçimde geliştirilebileceği halde, tam tersine mekanın kültürü ve insanıyla beraber dokusunun tahribatı üzerinden bir kentsel değişim planının 'soylulaştırma' olarak adlandırılması Sulukule örneğinde tam yerini buluyor.

⁴⁵ Marshall, T.H., "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", *Sosyal Politika Yazıları*, (Der.) Buğra, Ayşe - Keyder, Çağlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.19

⁴⁶ Ayata, Sencer, "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı", *Kültür Fragmanları, Türkiye'de Gündelik Hayat*, (Haz.) Kandiyoti, Deniz ve Saktanber, Ayşe, Metis Yayınları, Kasım 2003, İstanbul, s.40

⁴⁷ Sulukule'nin bağlı olduğu Neslişah ve Sultan Mahallesi Muhtarları, yaptığımız görüşmelerde, hala çok sayıda Roman ailesinin nüfus kayıtları ve dolayısıyla kimlikleri, resmi nikahları vb. olmadığını ifade ettiler. Ayrıca bu bilgiyi her iki mahallenin muhtarları da doğruladı. Tabii resmi kayıtlarda olmayan bu ailelerin ve çocuklarının, eğitimle ya da diğer kamusal hak ve sorumluluklarla ilişkisi olmuyor. Nitekim, çok defa mahalle muhtarlıklarını ziyaret ettiğimizde, pek çok Romanın ya çocuklarını okula kaydettirebilmek için ya da resmi olarak nikah kıyılabilmesi için ilk kez nüfus kağıdı almak üzere, muhtarlıktan ikametgah belgesi istediklerine tanık olduk. Hakim ötekileştirme kodlarının da sonucu olarak, Sulukuleli Romanların, resmi otoritenin somut temsilcisi olarak en çok karşılaştıkları alan, emniyet temsilcileri oluyor. Kısaca "polis" olabilme hayali, Sulukule'li Romanlar için dışlanma ve aşağılanmaktan kurtulabilecekleri, "ikidar" ve "gücü"n temsilcisi olarak ortaya çıkıyor. Romanların yaptıkları işlerle ilgili yapılan bir başka saha çalışmasında da benzer bir veriye başta geliyor. Bkz . Kolukırık, Suat, " *Gypsies Work Life: Jobs For Gypsies*", Yayınlanmamış çalışma, 2006, s.6.

borcum 2 lirayı getirdim” demesi, geçimlerini sağladıkları para miktarıyla ilgili bir fikir veriyordu.

Romanların genetik haritaları incelendiğinde, göç olgusunun mesleklerinden, müziklerine aşk ilişkilerine kadar belirlediği anlaşılıyor. Ancak hem yerleşik olanlarında hem de göç edenlerinde ortak olan kolektif refleks, kültürlerini koruma noktasında ortaya çıkıyor: En yerleşik örneklerinden olan Sulukule sakinlerinde de açıkça gözlemlenen bu refleks, kimi çalışmalarda Romanlar için *‘kutsal’* nitelikte bir hayvan olan *‘kirpi’* anolojisiyle anlatılıyor: Dikenleriyle korunan, saldırmayan, kendi kabuğunda bir hayvan olan kirpi kendine özgü bir korunma yöntemine sahip.⁴⁸

Sulukule’de Özel Alan/ Kamusal Alan: Farklı Bir Gelenek

Sulukule Mahallesi’nin hemen her mekanı, kadının erkekten daha çok konuşma, tartışma, çatışma ilişkilerini yaşadığı bir alan. Bu alanın yıkımı ile yerinden edilen ve Taşoluk’a⁴⁹ gönderilen Roman kadını için, Roman erkeğinden çok daha fazla bir yaşamsal sorun yaratıyor. Sulukule Mahallesi’nin sokaklarında, kapı önlerinde, bakkalda vb. hemen her yerde kadınların çokluğu ve görünürlüğü ilk göze çarpan durum. Bu durumun yegane istisnası mahallenin kahveleri. Diğer alanların her yerinde, oldukça renkli kıyafetleri ve rahat davranışları ve de yüksek sesleriyle kadınlar var.

Kadınların olmadığı (aşlında kadın ve kız çocukların o mekanlara da rahatlıkla girip çıkabildikleri ama oturmadıkları gözlemlendi) kahvelerde ise, erkekler bir yandan iş bekliyorlar, diğer yandan oyun oynuyorlar. Ancak mahallenin fiziki alanının hemen her yerinde, açık alanlar dahil kadınlar ‘ev sahibi’, erkekler de ‘misafir’ tedirginliğiyle duruyor. Sanki modernitenin en büyük ikiliklerinden olan özel alan /kamusal alanın fiziki ayrışması yokmuşcasına, Sulukule’li kadın ve erkeğin yan yanalığını görmek mümkün. Roman kültürüne özgü olduğu vurgulanan⁵⁰ bu görüntü, bir yandan özel alanın patriarkal yapısının negatif ve pozitif anlamıyla, doğallaştırıldığı bir geleneğin dışında kalırken, diğer yandan da kamusal alan olarak tarif edebileceğimiz mekan algısında farklı bir politikleşme potansiyeli taşıyor. Zira kapının önünde oturan, alışverişini yapan, evinde yaptığı sucukları satan, bakkalını çalıştırarak mekanın sahibi gibi duran Roman kadınla, çalgısıyla iş bekleyen ziyaretçi pozisyonundaki Roman erkeği, farklı bir özel/kamusal alan kurgusu yaşıyor. Bu bağlamda, yurttaşlık üzerine geliştirilen ‘kamusal tartışmalara

⁴⁸ Aydın, Hasan (Haz.) , *Türk ve Dünya Yazarlarından Çingene Öyküleri*, İnkılap Yayınevi, 2004, Ankara,s.6

⁴⁹ Taşoluk, İstanbul’un çok dışında olan, çevresinde ne alışveriş yeri, ne eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel hizmetlerin, ne de işportacılık, bakkallık, tezgahçılık, ev içi hizmetler gibi günlük, geçici nitelikte istihdam olanaklarının hiç olmadığı bir yer olarak anlatılıyor.

⁵⁰ Araştırma süresince Sulukule Mahallesi’nde yaptığımız gözlemler ve görüşmelerde, farklı yaşlarda kadın ve erkeklerin çoğu bu birlikte yaşama halini *“bizde böyledir, birbirimizin kızına ve karısına kötü gözle bakılmaz; o nedenle birbirimizle rahatlıkla konuşuruz ve bir araya geliriz. Çünkü hepimiz büyük bir aileyiz aslında!”* diyerek özellikle vurguladılar.

katılım'ın⁵¹, Sulukule'li kadın tarafından neredeyse gerçekleştirildiğini hatırlatacak boyutlar içeriyor. Diğer yandan, bu kurgunun yerleşik cinsiyetçi kodlarını atlamamak gerekir; Sulukuleli kadının mekansal serbestliği, kadınların özel alanda maruz kaldıkları baskı ve ezilme ilişkisinin doğallaştırılması olarak da işlev görüyor. Örneğin, görüşme yaptığımız bir kadın, kocasından yediği dayığı “*O, erkektir, vurabilir. Ama beş dakika sonra gönlümü alır. Önemli olan kalp kırgınlığı olmasın*” diye rahatlıkla ifade ediyor. Fiziksel ya da sözel şiddet Sulukule’de o kadar da tuhaf bir ilişki kültürü değil. Kadın, erkek ve çocukların, çok rahat yüksek sesle, bağırarak konuştukları, çatışma ve gerilimlerin sözde ve davranışta açık ve doğrudan yaşandığı bir mekan Sulukule. Gerçekten de komşular arası kavgalarda dahi “*mendil kuruyana kadar*” deyiimiyle ifade ettikleri kısa süreli bir dargınlık dönemi var.⁵² Belki de bu nedenle, koca dayığını, kadına yönelik sistematik bir şiddet olarak ve kadını erkeğin aşağıladığı, ezdiği bir davranış olarak algılamıyor Roman kadını. “*Evet, tabii biz daha zor durumdayız. Ev işlerini, temizliği, yemeği, alışverişi biz yapıyoruz. Hatta para da kazanıyoruz. Onlar da kahvede oturup iş bekliyorlar.*” diye ifade ediyorlar.⁵³ Ancak bu durumu, kendini erkeğin karşısında güçsüzleştiren bir durum olarak yaşamıyor, “*Ama O da erkeğim, O’nsuz olmaz*” ifadesiyle beden dili ve duygularıyla açıklıyor bu algısını Roman kadını. Bu bağlamda modernitenin en azından söylemde olumsuzladığı bir pratik olarak kadına yönelen şiddetin, özel alandaki saklılığını örten ikiyüzlülüğüne deşifre eden fotoğraf ortaya çıkıyor Sulukule örneğinde.

Erkek kadını ayıran tedrici mekanlar yok. Özel alan olarak sayılabilecek olan evlerinin içine ise, sadece diğer erkekler değil, diğer kadınlar da pek girmiyor. Bunun bir diğer göstergesi de, köy ya da kasaba tipi küçük ve içe kapalı toplumsal,

⁵¹ Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nisan 2004, İstanbul, s. 443-448

⁵² Kadınların, kendilerine yönelen bu şiddeti, erkeğin kadını ezmesi ya da aşağılaması olarak algılamamasının bir diğer nedeni de, Roman toplumunun tarihsel dışlanmışlığı ve ezilmişliği olabilir. Çünkü bütün ezilen toplumsal gruplarda görüldüğü gibi, kadının ezilmişliği ve aşağılanmasıyla çok zor yüzleşilmektedir. Zira, ezilen ya da ayrımcılığa uğrayan toplumsal gruplarda kadına yönelik şiddetin içselleştirilmesi, doğallaştırılması ya da üzerinin örtülmesi çok sık görülen bir durum. Hakim olan siyasal, hukuki, ekonomik ve kültürel iktidar ilişkilerinin dışlama mekanizmaları asıl şiddet olarak belirleyici olduğundan, kadının yaşadığı şiddetin örtüldüğü görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı, Roman kadını bu şiddeti, kendisine yönelik sistematik bir şiddet olarak problematize etmiyor.

⁵³ Cinsiyetler arasındaki bu rol dağılımını diğer durumlarda da görmek mümkün: Örneğin, görüşme yaptığımız birkaç kadının kocası mevsimlik işler için şehir dışına gittiğinden çok uzun süreler evlerine gelemiyorlar. Evin her türlü resmi işi ya da çocukların eğitimi gibi sorumlulukları kadınlar yerine getiriyor. Bu rol paylaşımı bir yandan kadının yükünü artıran bir durum ortaya çıkarıyor; diğer yandan da, Roman kadını, erkeğin karşısında güçlü kılan bir durum da yaratıyor. Ancak bu konuda farklı savlar ileri süren çalışmalar da var; örneğin, Roman ailelerinde kadının konumunda giderek bir güç kaybı yaşandığı ve bunun en önemli nedenlerinden birinin, Roman çocuklarının eğitim gibi dolaylımlar nedeniyle sosyalleşme ağlar sürecinde sosyalizemin genişlemesinin olduğu ileri sürülüyor. Bkz. Posavec, Koraljka ve Hrvatic, Neven, “Intercultural education and Roma in Croatia”, *Intercultural Education*, Vol.11, No.1,2000,s.96.

kültürel yaşamın hakim olduğu yerleşim birimlerinden farklı bir geleneğin varlığında gözlemek mümkün: Kadınların birbirlerinin evlerine oturmaya gitmek gibi komşuluk ilişkilerinin olmadığı ya da ‘kadın günleri’, ‘altın günleri’ gibi ritüellerin yaşanmadığı bir kültür. Zira buna ihtiyaç da duymuyorlar; kapı önleri, sokaklar, bakkal, manav vb. yerleri, onların bir araya gelip sohbet, dedikodu, tartışma, kavga vb. her türlü ilişkiselliği yaşadıkları alanlar olarak kullanabiliyorlar rahatlıkla. Sulukule bağlamında, belki de Roman kültürünün genetiğinde olan göçerliğinde etkisiyle eviçi alan daha çok yatılan, uyunan vb. ihtiyaçların karşılandığı bir mülkiyet alanı olarak kullanıldığı görülüyor.

Öte yandan, hakim iktidar ilişkileri dahilinde olan siyasal konulara dair bilgi ve ilginin yok denecek kadar az olduğu, kamusal nitelikli konuların kendi mahalleleri ya da kendi aralarındaki ilişkilerin ötesine gitmediği gözlemlendi. Bir kısmının nüfus kayıtlarının da olmadığı anlaşılan Romanların, tercihlerinin de ideolojik, ilkesel, ahlaki vb. kodlarla değil, oldukça kişisel, gündelik gerekçelerle açıklandığı ve konjonktürel olduğu söylenebilir. Kolektif varoluşlarının ve kimliklerinin kurulduğu, ilişkilerinin, sorunlarının, aşklarının, kavgalarının vb. yaşandığı ve dile getirildiği bir kamusal alandan söz etmek mümkün. Modern kent mekanında kurulu olan ayrıştırılmış ve parçalanmış bir özel/kamusal alan gerçekliğinin tam da merkezinde konumlanan Sulukule’de, kamusal ve özel alan bütünselliği anlamında, farklı bir geleneğin varlığından söz edilebilir.

Kadın Kimliğinin Bedensel Tutsaklığı

Özellikle *Roman* toplumuyla ilgili yapılan araştırmalarda kimlik ve mekan ilişkisinin kesişme ekseninin, sahip oldukları mesleklerde ya da yaptıkları işlerde ortaya çıkması dikkati çekici; Romanların yerleşim alanlarına göre değişen meslekler ve yaptıkları işler, kimliklerinin önemli bir parçası haline geliyor.⁵⁴ Sulukule örneğinde, müzik, dans ve eğlence evleri kültürü Romanların tarihsel bir kimlik özelliği olarak bilinmekte. Bununla beraber, sepetçilik, çiçekçilik, kalaycılık, falcılık vb. Romanların yaptıkları başka işlerin, farklı mekansal yerleşimlere tekabül etmesi pek de tesadüfi sayılmaz. Mesleki temelli bu yerleşim eğiliminin Sulukuleli Romanlarda, müzik ve eğlence işleri üzerinden şekillenmesini Adrian Marsh şu sözlerle ifade ediyor: “*Sulukule Romanları, 17. yüzyıldan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde müzik, dans, akrobasi, fal ve illüzyonist olarak tanınır.*”⁵⁵

Klasik Roman ailesinde kadının önemli bir yere sahip olduğu hem Romanlar üzerine yapılan çalışmalarda, hem de Sulukule Mahallesi’nde yaptığımız görüşmelerde sıkça vurgulanan bir durumdur. İstanbullu Romanlar üzerine çalışmalar yapan Egemen Yılmaz, endogamik aşiret ilişkileriyle yaşayan Roman toplumunda kadının gücünü ve ayrıcalıklı yerini şöyle vurguluyor: “*Soy anne tarafından devam eder, kadınların toplumun yönetiminde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu şartırtıcı bir durumdur. Zira*

⁵⁴ Kenrick, Donald, *Çingeneler, Ganj’dan Thames’e*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi,, İstanbul 2006, s.83-88

⁵⁵ Mars, Adrian, *The Gypsy Diaspora: Ethnicity, Migration, and Identity*, İstanbul , Consulate General Sweden in İstanbul and International Romani Studies Network, 2006.

antropoloji, bu tarz toplumsal örgütlenmeye çok nadir olarak ve modern toplumlardan dışlanmış coğrafyalarda rastlamaktadır. Romanlarsa modern toplumların bağrında böyle bir toplumsal örgütlenmeyi sürdürmektedirler."⁵⁶ Gerçekten de hemen her örnekte kadınların aile ekonomilerine yaptıkları katkıları gözlemek mümkün oldu. Öyle ki Roman kültürünün 'kadın-erkek eşitliğini' içerdiğini ileri süren Sulukuleli kadın ve erkekler, "Aaa..bizde kadın çok önemlidir!" ifadeleriyle, bundan çok gurur duyduklarını vurguluyorlar. Gerçekten de, bazı kaynaklarda, kadınlarla erkeklerin yan yanalığını göstermek için, XVII. yüzyılda Yanya'da yaşayan Roman kadınlarının, kömürcülük yapan kocalarına bazen körük çektikleri, bazen de demir dövdükleri gibi bilgilere rastlamak mümkün.⁵⁷

Diğer yandan, Sulukule'li Romanlarda erkeklerin kadınlara bakışlarında, kadının görece bir gücü ve statüsü olmasına (buna yokluktaki eşitlik de denebilir) rağmen kadını ikincilleştiren yaklaşımlar da vardı. Örneğin, görüşme yapılan erkekler "eşleriyle de konuşmak istediğimi" ifade ettiğimde, önce çeşitli mazeretlerle durumu geçiştirmeye çalışıyorlardı. Biraz daha ısrar edince, "o cahil, sizle ne konuşacak" ya da "o, cahil kültürlü değil ki!" biçiminde cevaplarla, eşlerinden utandıkları duygusunu uyandırıyorlardı. Oysa daha sonra anlaşıldı ki, bu bir utanma değil, kadınlara olan bakışlarından kaynaklanıyordu. Modern düşünce içinde gelişen cahil/kültürlü gibi kavramların belli bir cinsiyete özgü olmadığı kabulünün çok uzağında, Roman erkeği ya da kadını için 'kadının cehaleti' algısı içselleştirilmiş ve doğallaştırılmış biçimde bir utanma duygusuna yol açmıyordu. Bu algı, Romanlardaki patriarkal kültürün en açık ifadelerinden biri olarak karşımıza çıktı.

Sulukuleli Romanlar'da yapılan işlere ve formel ya da enformel eğitim ile kazanılan mesleklere bakıldığında ortaya çıkan tablo, tartışmasız biçimde kadınlar aleyhine şekillenen bir cinsiyetçi işbölümünü ortaya koyuyor. Roman kadını için bu tablo çok katmanlı yaşanıyor. Ana Oprişan, Adrian Marsh, Tara Bedardi gibi pek çok araştırmacı da, Roman kimliklerinin fotoğrafını çıkarttıkları çalışmalarında, meslek ve kimlik ilişkileri üzerine tartışırken, bu mesleklerin cinsiyete göre dağılımı üzerinde durmuyorlar.⁵⁸ Oysa Sulukule Romanları örneğinde bu ayrışma özellikle dikkat çekici nitelik taşır. Kadınların dans etmesi ya da sofrta hizmetini görmeleri ile, erkeklerin çalgı çalarak müzik yapmalarının cinsiyetçi işbölümünün doğallaştırılmasına işaret eden anlamı açıktır: Kadınlar sadece bedenlerini ve belki seslerini kullanarak bir iş sahibi olabiliyor ve para kazanabiliyorlar; erkekler ise, keman, darbuka, kanun vb. enstrümanlar çalarak meslek edinebiliyor. Örneğin,

⁵⁶ Yılgür, Egemen, "Çingeneler ve Vukuat Raconlar", *Birgün Gazetesi*, 8 Mayıs 2006 Pazartesi, s.10.

⁵⁷ Altınöz, İsmail, "XVI: Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler", *Yeryüzünün Yabancıları, Çingeneler*, (Haz.) Kolukırık, Suat, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.23

⁵⁸ Oprişan, Ana, "Overview on the Roman in Turkey" *Illyria (Balkans) Forums Gypsies in Balkans*, Vol. 1 No. 7, Fall /Winter 2002, s.2-3; Marsh, Adrian, *Romani Studies Network*, İstanbul, www.domresearchcenter.com/journal/17/overv7.html.; Bedardi, Tara, *Field Report, Roma in Turkey*, İstanbul, 2003.

Osman Cemal Kaygılı, “Köşe Bucak İstanbul” makalesinde, eskiden çalgıcı olup şimdi kahvecilik yapan Sulukuleli Mehmed Efendi’nin sözlerini şöyle aktarıyor: “Çalgıcılık bizden geçti artık, biz ihtiyarlığa yüz tuttuk, şimdi içimizden öyle istidatlı, ateşli gençler yetişiyorduk ki, onların yanında bizi kim arar, kim sorar? Ben ki bir zamanlar İstanbul’un en iyi gırnata üfleyen bir çalgıcısı idim; fakat bugün yeni yetişenlere baktıkça şaşıyorum. Hem bizim zamanımızda gırnata incesazdan ayrı çalınırdı, ben son zamanda bir miktar sazlara iştirak etmiş idim. Lakin bugün gırnatasız (klarnetsiz) saz hemen hemen yok gibidir. Sonra zurna...O da bizim zamanımızda nihayet çiftetelliye, nevedan, hicazkardan taksime, pehlivan havalarına, orta oyunlarına yarar bir çalgı idi, bugün ise bazen o da saza karışıyor, hatta cazbanda bile soktuklarını işittim.”⁵⁹ Yani Roman erkeği için formel eğitim sürecine dahil olmadan da bir ‘öğrenim’ görme, yeteneklerini geliştirerek meslek sahibi olma imkanı mevcut. Sulukuleli Mehmed Efendi’nin anlatımından da anlaşıldığı gibi, kültür endüstrilerinin gelişmesi ile müziğin küreselleşmesi sürecine İstanbul’un da aktif olarak katılmasının yarattığı imkanlar, Roman erkekleri için daha geniş fırsatlar sunabiliyor.⁶⁰ Oysa beden kullanımı olanaklarının zaten sınırlı olduğu (sergilenebilir nitelikte olan ‘güzel kadın’, ‘genç kadın’ olmak gibi önkoşullar dolayısıyla) dansöz kadın dahi, yaşamının kısa bir döneminde dans etme fırsatına sahip oluyor. Bununla birlikte herhangi bir enstrüman çalma becerisini geliştiren, öğrenen erkek, çalgıcılığı meslek edinerek, hem dolaşım imkanını elde ediyor, hem de müzik endüstrisine katılabilme/profesyonelleşme şansını yakalayabiliyor.⁶¹ Sulukuleli Romanlarda süregelen cinsiyetçi işbölümü ve rollerin, metropollerin küreselleştirilmesi ya da kentsel yeniden yapılandırma süreçlerinde yaşanan yersizleştirilmeyle beraber, kadını daha da ezen bir nitelik taşıdığı açık. Petra Weyland, yersizlik üzerinden toplumsal cinsiyeti ele aldığı çalışmasında, metropol mekanının küreselleşmesinde, toplumsal cinsiyetin hayati bir önem taşıdığını vurgular. Küresel dolaşıma giren kadın emeği üzerinden bir inceleme olan bu çalışmasında Weyland, küresel mekanın toplumsal açıdan cinsiyetlere bölündüğünü ifade ileri sürüyor. Buna göre, metropolde küresel mekanda bir yandan özel kadın mekanı, diğer yandan erkek mekanı var. Örneğin çocuk, yaşlı bakımı ya da ev hizmetleri için Türkiye’de çalışan bir Filipinli/Türkmen/Azeri vb. kadın, aslında yeni orta sınıfların küresel emek piyasasında dolaşımda olmasına imkan veren bir yeniden üretimi gerçekleştirmiş oluyor. Yani, küresel mekanın özel alanı kadın, kamusal alanı erkek.⁶² Aynı sürecin, yerel mekanda sınıfsal, kültürel ve

⁵⁹ Kaygılı, Osman Cemal, “ Köşe Bucak İstanbul”, *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr, s.26

⁶⁰ Stokes, Martin, “Kültür Endüstrileri ve İstanbul’un Küreselleşmesi”, (Der.) Keyder, Çağlar, *İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s.146

⁶¹ Yapılan görüşmelerin çoğunda, Sulukule Mahallesi’nden çıkan ünlü kadın şarkıcılardan (Sibel Can, Kibariye, Seda Sayan vb.) gururla söz ediliyor. Ancak kendi deyimleriyle ‘yurtmuş’ (!) olan bu kadın şarkıcıların sadece birkaç tane olup, piyasada çalışan her üç çalgıcıdan en az ikisinin Roman erkeği olması, bu cinsiyetçi işbölümünü gösteriyor.

⁶²Weyland, Petra, “Küresel Mekanlarda Cinsiyetlendirilmiş Hayatlar”, *Mekan, Kültür, İktidar, Küresel Kentlerde Yeni Kimlikler*, (Der.) Öncü, Ayşe ve Weyland, Petra, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.117-137

sosyal olarak en altında olanlarına yansımaları ise neredeyse özel ve kamusal kavramsallaştırmalarını dahi imkansız kılan bir boyut taşıyor: Sulukuleli Roman kadınının zaten mahalleyle sınırlandırılmış yaşamının kendi içinde geliştirdiği hayatta kalma mekanizmaları, dayanışma ilişkileri tahrip edilerek, parçalanıp ayrıştırılarak mekan ve zamanın dışına atılmış oluyor. Varoluşlarını sürdürmeye dönük temel yaşamsal faaliyetleri üzerine kurulu bu dayanışma ilişkileri, saha çalışmasının yaptığımız aylarda, gündelik hayatın her anında karşımıza çıkan bir olguydu. “Gerçekten de saha çalışması sırasında, Sulukule'nin tek katlı evlerinde, gündelik hayatın hep sokağa taşması nedeniyle ailelerin birbiri ile sürekli bir değiş-tokuş içinde olduğunu, birbirlerine çok çeşitli şekillerde yardım ettiğini, ödünç para ve gıda malzemesi vermekten, hastaları olduğunda beraber hastaneye taşımaya, hasta başında beklemeye kadar her türlü işi birlikte yaptıklarını, bu ilişkileri asla başka bir yerde kuramayacaklarını, çünkü Sulukule'deki bu “hukuk”un çok eskilere gittiğini söylüyorlardı. Bakkala gidip bir paket değil, bir avuç çay alıyor, şekeri komşudan temin ediyor, çocukların ekmek, bazen de bisküvi ve sandviçten oluşan öğle yemeklerini bakkaldan sağlıyorlardı.”⁶³

Yerel mekanda küresel kapitalizmin patriarkal işleyişinin yerel bir mekan örneği olarak Sulukule’de müziğin ve dansın, eğlencenin hakim olduğu dönemlerde, kadınların önemli bir bölümü oryantal dansçı olarak çalıştığı bilinmekte. Ancak, kadınlar hem yaşlandıklarından, hem de son yirmi yıllık süreçte, bu kültürün tamamen ortadan kalkmış olmasından dolayı, çoğunlukla temizlik, merdiven silme, ya da evlerinde ufak tefek üretim işleriyle (dikiş dikme ya da sucuk yaparak, elden satışını yapma, veya yaşlıların falcılık yapması) geçinmeye çalışıyor. Erkekler için durum biraz daha farklı olduğu söylenebilir. Onların önemli bir bölümü müzik sektörünün periferisinde yer almalarına rağmen, arada bir ünlü sanatçılar dahil olmak üzere, ‘saz ekipleri’nde yerlerini alıyorlar. Müzik ve eğlence dünyasının endüstrileşmesi ve merkeze kaymasından sonra, Roman erkeklerinin işlerinde ciddi bir azalma olmasıyla, pek çoğu, seyyar satıcılık, kahvecilik, bakkal ya da manav dükkanı çalıştırmak, adalarda at arabacılığı, vb. küçük ticaret işleri ile uğraşmaya başlamışlar. Ancak, görüşülen erkek Romanların hemen hepsi, müzikten vazgeçmeyerek, parça işler üzerinden geçimini sağladıklarını ve müziği Roman olmanın vazgeçilmez bir özelliği olarak gördüklerinin altını çiziyorlar. Roman eğlence kültüründeki, cinsiyetlere göre paylaşılan rollerde zaman içinde ortaya çıkan cinsiyetçi eşitsizlik dikkat çekici: Kadınlar dansçı olarak, sadece bedenlerini kullanarak bir meslek sahibi oluyor ve para kazanıyor. Buna karşın, erkekler kanun, darbuka, klarnet, ud vb. enstrümanları çalmak gibi öğrenilmiş ve geliştirilmiş bir yetenek üzerinden meslek ediniyorlar. Yani yaşlanma faktörü, erkekler için meslekleri açısından bir dezavantaj olmazken, verili olan patriarkal işbölümü, yaşlanmayla birlikte daha da derinleşen bir eşitsizliği beraberinde getiriyor.

Sulukule mekanında, Romanların bastırılmışlık ve dışlanmışlıkla ilgili geliştirdikleri bir diğer savunma mekanizmasının dini ritüellerin gündelik hayatlarına eskisinden

⁶³ Somersan, Semra; Kırca Schroeder, Süheyla; Uçan Çubukçu, Sevgi, “Sulukule'nin Soylulaştırılması Süreci: Yok Edilen Kültür ve Mütereddit İsyancılar” , Yayınlanmamış Makale, 2009, İstanbul, s.16.

daha yoğun olarak girmesinde gözlemledik: Siyasi tercihlerinde de benzer yaklaşımlarını tespit ettiğimiz Romanlar için dini ritüellerin zamana ve iktidar ilişkilerine göre değişen vurgusunun konjonktürel bir işlev gördüğünü savlamak pek de yanlış sayılmaz.⁶⁴ Ancak Roman kadını ve erkeğinde farklı seyrediyor bu durum: Görüşme yaptığımız Roman kadınların bir bölümü başörtülü iken, sohbetin ilerleyen saatlerinde başlarını sonradan örttüklerini anlıyoruz. Benzer biçimde mahallede daha önce erkeklerin namaz kıyama alışkanlığı yokken, son on yıldır yerleşik bir ritüel haline geldiği ifade ediliyor. Din temelli siyasal temsiliyetin iktidarı ve hegemonyası altında ‘bastırılan’ ve ‘dışlanan’ toplumsal grupların, eklemleme refleksi olarak da okunabilecek bu değişimin cinsiyetçi okuması ise gene ‘beden’ üzerinden ortaya çıkıyor: Kadın, bedeni üzerinden bir sembolle, yani “başörtüsü” takarak refleks veriyor; Erkek ise, kamusal alan içindeki bir sembolle, yani diğer erkeklerle bir araya geldiği camide namaz kılarak, refleks gösteriyor. Bu durum, patriarkanın en temel rol yüklemelerinden olan, kadının bedeni temelinde bir kimlik inşasıyla, erkeğin kamusal alanda gerçekleştirdiği eylem –praksis-ile kimlik inşası sürecini anlatıyor.

Değerlendirme

Bu çalışmada Sulukule olarak bilinen Neslişah ve Hatice Sultan Mahallelerinin kentsel yenileme projesine dahil edilmesiyle başlayan sürecin etkileri, mahalle sakinleri olan Romanların kültürel, tarihsel mirası içinde incelenmeye çalışıldı. Yapılan saha çalışmasında hem kendi sözlü ifadelerinden, hem de Roman tarihine dair yapılan araştırmalardan ortaya çıkan sonuca göre, mekanla bütünleşen bir kültürün sembolü olan Romanların mahallenin yerleşik aileleri olduğu ortaya çıktı. Mahallenin karakterinin önemli bir unsuru olarak, kentin merkezinde yer alan bir bölge olmasına karşın çok yoksul ve kendi haline terkedilmiş olması üzerinde duruldu. İstanbul’un kentsel yenileme projesi çerçevesinde, söz konusu yoksulluk ve mekansal çürümüşlikle meşrulaştırılan Sulukule yıkımının, mahalle sakinlerinin kendi içinde inşa ettiği ve geliştirdiği yaşamsal mekanizmaları ve ilişki ağlarını ortadan kaldıran bir müdahale ve yersizleştirme sürecinin parçası olduğu ortaya kondu. Bunu yaparken kentsel dönüşüm süreçlerinin, soylulaştırma ve yersizleştirme kavramları etrafında, baskı altına alınan, ezilen toplumsal gruplarla, egemen sermaye ilişkileri ve hareketliliği ile iktidarı kullanma ve belirleme ayrıcalığını elinde tutan toplumsal sınıflar arasındaki yeni bir alan paylaşımı olması tartışıldı. Buna göre, Sulukule yerelliğinde ortaya çıkan söz konusu yıkımın, İstanbul’un küresel mekan haline getirilmesi sürecinin bir tezahürü olduğu, küresel mekan düzenlemelerine dair literatüre başvurarak incelendi.

Çalışmamızın bir diğer boyutunu ise, Sulukule sakinleri olan Romanların tarihsel olarak ayrımcılığa uğramış, göçler yoluyla yersizleşmenin bir kader gibi yaşandığı bir toplum olmasından kaynaklanıyor. Romanların dışlanmışlık kültürünün

⁶⁴ Görüşme yaptığım 46 yaşında bir kadın, kendisine “*Hep başörtüsü takar mıydınız?*” diye yönelttiğim bir soruya önce “*Tabii her zaman*” cevabını verdi. Görüşmenin ilerleyen saatlerinde, evin duvarında saçlarının bakımlı olduğu, makyajının yapılmış olduğu şık bir kadın fotoğrafı dikkatimi çekti. “*Peki bu kim?*” diye yüzümdeki beğeni ifadesiyle sorduğumda verdiği refleks cevap “*Tabii ki benim*” oldu.

oluşturduğu farklı bir toplumsal ve kültürel ilişki, rol ve kodlarına sahip oldukları anlaşılıyor. Bundan hareketle, evrensel patriarkanın Romanlarda ortaya çıkan biçimlerinin, özellikle Sulukule mekanında ortaya çıkan boyutları kendi içinde geliştirdiği mekanizmaları ayrıca önem kazanıyor. Bu farklı tezahürlerin, mekanın özellikle bütünleşen biçimleri ve bunların boşaltılma süreciyle parçalanmasının yaratacağı mağduriyetlere dikkat çekiliyor. Özetle, mekansal ve toplumsal dışlanmanın, kadını koruyucu formları ortadan kaldıran bir işlev gören bu yersizleştirme süreci, Roman kadını ve erkeği için farklı yoksulluk ve yoksunluk anlamları taşıyor.

Bu çalışmanın sonucunda, Sulukuleli Romanlarda toplumsal cinsiyet rollerini, ilişkileri ve pratiklerinden yaptığımız görüşmeler ve okumaları, sadece patriarkal sistemin ve kültürün Roman kadınına baskı altına alan ve ezen boyutlarıyla analiz etmek, Romanlardaki cinsiyet rollerini açıklamamızda eksik ve yanlış olur. Bu bağlamda, patriarkanın Sulukule Romanları'nda nasıl tezahür ettiğinin fotoğrafını çıkarmak ayrıca önem kazanıyor. Oysa ki, Roman'larda kadının kendini ifade ve gerçekleştirme pratiklerine bakıldığında, kadını güçlü kılan farklı mekanizmalarının inşası da söz konusu. Sulukule Romanlarında toplumsal cinsiyet çözümlerinin mekansal varoluş ya da mekanla bütünleşen bir kültür ve yapıdan bağımsız analiz edilemeyeceği görülmüştür. Bu nedendir ki, cinsiyetler arası ilişkiler, davranışlar, kodlar, norm ve değerler bütünü, hem patriarkal sistemden hem de hakim iktidar ilişkilerinin yarattığı 'ötekileştirme', 'yersizleştirme' kodlarıyla iç içe geçiyor.

Buna karşın, kendilerine uygulanan tarihsel dışlama ve ezme mekanizmalarına karşılık, Romanlarda refleks olarak yansıyan içselleşmiş korunma mekanizmalarındaki kırılmalar, hem ataerkil sistemin hem de diğer iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ortaya çıkardığı Sulukule resmi, kadın için tam bir yoksulluk ve yoksunluğa mahkum edilmek olarak görünüyor. Yersizleştirmeye beraber, zaten varolan kayıt dışılık (ya da hakları olan yurttaşın yokluk hali) Sulukuleli Roman, özellikle de kadın ve çocuklar için mutlak bir yoksulluk ve yoksunluk anlamı taşıyor. Kayıt dışılığın mecbur bıraktığı koşullarda geliştirdikleri sosyal sermayeleri de ellerinden alınıyor, kendi kendine yardım ağları ve dayanışma pratikleri yok ediliyor.

KAYNAKLAR

- Akçura, Gökhan, "Sulukule kültürünün tarihi ve geleceği", *Yeni Mimar*, 13 Nisan 2007, <http://www.yenimimar.com>
- Aksu, Mustafa, *Türkiye'de Çingene Olmak*, Ozan Yayıncılık, Kasım 2003, İstanbul.
- Alpman, Nazım, *Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 1993, s.11.
- Alpman, Nazım, *Trakya Çingeneleri, Sınırdaki Yaşayanlar*, Bileşim Yayınları:51, İstanbul 2004, s. 3-4.

- Altınöz, İsmail, “XVI: Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler”, *Yeryüzünün Yabancıları, Çingeneler*, (Haz.) Kolukırık, Suat, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2007, s. 13-28
- Altınöz, İsmail, “Osmanlı Döneminde İstanbul Çingeneleri” *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr, s.121.
- Altınöz, İsmail, “XVI: Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler”, *Yeryüzünün Yabancıları, Çingeneler*, (Haz.) Kolukırık, Suat, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.23
- Aslan Şükrü, Ekonomik, Politik ve Kültürel Açından Büyük Kentin Diğer Yüzü: Gerilim Mekanları” *Birgün Gazetesi*, 11 Mart 2007 Pazar, s.10;
- Atkinson, Rowland ve Bridge, Gary (Ed.), *The New Urban Colonialism: Gentrification in a Global Context*, Routledge, London, 2005.
- Ayata, Sencer, “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, *Kültür Fragmanları, Türkiye’de Gündelik Hayat*, (Haz.) Kandiyoti, Deniz ve Saktanber, Ayşe, Metis Yayınları, ‘002, İstanbul, s. 38-40
- Aydın, Hasan (Haz.) , *Türk ve Dünya Yazarlarından Çingene Öyküleri*, İnkılap Yayınevi, 2004, Ankara,s.6
- Barany, Zoltan D., “Ethnic Mobilization Without Prerequisites, The East European Gypsies”, *World Politics* 54.3 (2002) 277-307, s.4-7.
- Butler, Tim ve Robson, Garr, *The Middle Classes and th Remaking of Inner London*, Oxford, Berg Publishers,2003, s.26.
- Chambers, Iain, *Göç, Kültür, Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s.58.
- Chandra Talpade, “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and colonial Discourses”, s.259-263;
- Davis, Mike, *Gecekondu Gezegeni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s.93-121
- Dilek Kurban/ Deniz Yüksekler/ Ayşe Betül Çelik/ Turgay Ünalın/ A.Tamer Aker,
- *Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları,İstanbul, Haziran 2006,s..217-22
- Dirlik, Arif, *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, (Çev.Galip Doğduaslan) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.156
- Erdoğan, Necmi, “Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”(Der.) Erdoğan, Necmi, *Yoksulluğun Halleri*, Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002..
- Gümü, Korhan, “Kışkırlama Projeleri”, *Radikal Cumartesi Eki*, 14 Ocak 2005, s.6 ; Şen,
- Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yayınları, Mart 2003, İstanbul, s.32-113
- Kaygılı, Osman Cemal, “Köşe Bucak İstanbul”, *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr, s.27
- Katrak, Ketu H., “Decolonizing Culture: Toward a Theory for Post-colonial Women’s Texts”, s.255-258; Mohanty,
- Kenrick, Donald, *Çingeneler, Ganj’dan Thames’e*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi,, İstanbul 2006, s.51-88.

- Keyder, Çağlar, “İki Semtin Hikayesi”, (Der.) Keyder, Çağlar, *İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s.220.
- Kolukırcık, Suat, “ *Gypsies Work Life: Jobs For Gypsies*”, Yayınlanmamış çalışma, 2006, s.6.
- Kolukırcık, Suat, “Madun ve Hakim:Çingene/Roman Kimliğinin Toplumsal Eleştirisi”, *Yeryüzünün Yabancıları, Çingeneler*, (Haz.) Kolukırcık, Suat, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.44
- Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nisan 2004, İstanbul, s. 443-448
- Mantran, Robert, *17.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi ve Toplumsal Tarih Denemesi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara: TTK Yayınları, 1990
- Marsh, Adrian, *The Gypsy Diaspora: Ethnicity, Migration, and Identity*, İstanbul , Consulate General Sweden in İstanbul and International Romani Studies Network, 2006.
- Marshall,G., *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.150
- Marshall, T.H., “Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf”, *Sosyal Politika Yazıları*, (Der.) Buğra, Ayşe - Keyder, Çağlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.19
- Marushiakova, Elena and Popov, Vesselin, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hertfordshire, UK, Univ Of Hertfordshire Pres, 2001, s. 57
- Minh-ha, Trinh T., “Writing Postcoloniality and Feminism”, s.264-269 (Ed.)Asheroft, Bill;Griffths, Gareth; Tiffin, Helen,*The Post Colonial Reader*, Routledge, London and New York, London 1999.
- Minh-ha, Trinh T., “Writing Postcoloniality and Feminism”, s.264-269 (Ed.)Asheroft, Bill;Griffths, Gareth; Tiffin, Helen,*The Post Colonial Reader*, Routledge, London and New York, London 1999,
- Mohanty, Chandra Talpade, “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and colonial Discourses”, s.259-263
- Oprışan, Ana, “Overview on the Roman in Turkey” *İlyria (Balkans)Forums Gypsyes in Balkans*, Vol. 1 No. 7, Fall /Winter 2002, s.2-3; Marsh, Adrian, *Romani Studies Network*, İstanbul, www.domresearchcenter.com/journal/17/overv_7.html.; Bedardi, Tara, *Field Report, Roma in Turkey*, İstanbul, 2003.
- Öncü, Ayşe, “ “İdealinizdeki Ev” Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı”, *Mekan, Kültür, İktidar, Küresel Kentlerde Yeni Kimlikler* , (Der.) Öncü, Ayşe ve Weyland, Petra, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.102-103
- Posavec, Koraljka ve Hrvatic, Neven, “Intercultural education and Roma in Croatia”, *Intercultural Education*, Vol.11, No.1,2000,s.96.
- Sassen, Saskia, *The Global City*, Princeton Univ. Press, Princeton, 1991.
- Somersan, Semra, Kırca Schroder, Süheyla, Uçan Çubukçu, Sevgi, “Sulukule’nin Soylulaştırılması Süreci: yok edilen Kültür ve Mütereddit İsyancılar” yayınlanmamış yazı, İstanbul, 2009, s.3.

- Stanley, Liz and Wise, Sue, “Method, methodology and epistemology in feminist research process”, (Ed.) Stanley,Liz,Research, *Theory and Epistemology in Feminist Praxis*, Routledge, Newyork,1990.
- Stokes, Martin, “Kültür Endüstrileri ve İstanbul’un Küreselleşmesi”, (Der.) Keyder, Çağlar, *İstanbul, Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s.146
- Suleri, Sara, “ Women Skin Deep: Feminism and The Post Colonial Condition”, s. 273-280. Katrak, Ketu H., “Decolonizing Culture: Toward a Theory for Post-colonial Women’s Texts”,s.255-258;
- Şen, Besime, “ Soylulaştırma: kentin yeni bir ayrışma biçimi”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, Der. Kurtuluş, Hatice, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005.
- Tuna, Korkut; Şatiroğlu Ayşen; Çağlayandereli, Mustafa, “Neslişah Mahallesi: Toplumsal Yapı Araştırması”, *Bir Çingene Yolculuğu*, Fatih Belediye Başkanlığı, www.fatih.bel.tr , s.159.
- Üstündağ, Nazan, “Ehlileştirilmiş Yoksulluğumuz, Millileştirilmiş Yolsuzluğumuz: Bir Esenyurt Hikayesi”, *Cogito, Yeni İstanbul*,130-131.
- Weyland, Petra, “Küresel Mekanlarda Cinsiyetlendirilmiş Hayatlar”, *Mekan, Kültür, İktidar, Küresel Kentlerde Yeni Kimlikler* , (Der.) Öncü, Ayşe ve Weyland, Petra, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.117-137
- Yılığür, Egemen, “Çingeneler ve Vukuat Raconlar”, *Birgün Gazetesi*, 8 Mayıs 2006 Pazartesi, s.10.